



Marija Ucskova, Nevena Sztefanova

SZONDI GYÖRGY

I.

A költő *Adok nektek aranyvesszőt* című, összegyűjtött prózai írásait tartalmazó kötetének *Életem* című részében a 35. oldalon így ír – 1974-ben: „Nem keseregtem sokáig, Marija Ucskovát szerettem”. A prózaoldalakot előző 49 fotó közül az ötödiken: Marija Ucskovával, 1950.

1975 és 1979 között Szófiában tanítottam. A magyar intézet nyelvtanfolyamain Marija Ucskova is „tanítványom” volt. Gazdag lelkű, ötven valahány évesen is szép asszony volt. Fokról fokra feltárult előttem. Megtudtam, hogyan ismerkedett meg Nagy Lászlóval; szemérmesen beszélt róla, csöndes lángolással. Megmutatta néhány ereklyéjét a költőről, a költőtől. Ha jól emlékszem, köztük volt egy Juhász Ferencz írt levél piszkozata (?), amelyben mentegetőzik költőtársa előtt a burjánzó jelzők miatt egy versében; köztük volt egy füzet, amelyben Nagy László jegyezte a bolgár szavakat szótárszerűen, s úgy emlékszem, Marija Ucskova magyarázó szavai is szerepeltek a lapokon; s rajzolt lovak, fényképek, igen. E becses emlékeket azal a feltétellel s ígérettel vettem át, hogy továbbítom a Magyar Kulturális Intézet akkori vezetőjének, juttassa el méltó helyére, a Petőfi Irodalmi Múzeumba. Így is tettem. Mielőtt hazajöttem, még odaajándékoztam a kedves Ucskovának Nagy László 1979-ben megjelent s a bevezető sorokban említett kötetét. Nagyon-nagyon örült neki, hogy a költő így írt róla.

Később megtudtam, hogy az értékes relikviák nem jutottak el a múzeumba. Kallódnak... Nemrég levélben kerestem fel Marija Ucskovát, hogy meséljen emlékeiről a Haemus olvasóinak. Négy sűrűn teleírt oldalon válaszolt. Először kesergését önti ki: más, utóbb átadott Nagy László-emlékek sorsáról se tud,



Nagy László és Marija Ucskova, 1950 körül (Magántulajdon)

méltatlannak érzi a történeteket. Említést tesz Nagy Lászlónak egy Kiss Ferenczhez írt be nem fejezett leveléről s egy 1969-ben meleg szavakkal neki dedikált fényképről. Ezeket is átadta. „Csak egy sál maradt meg Lacitól, amit karácsonyra küldött nekem valakivel” – szomorkodja, jogosan. S az említett dedikált kép még kinagyítva, az ajánlás nélkül.

„Más tárgyi emlékem nincs! – folytatja Marija Ucskova. – Nem tudom, miért, nekem pedig nem szokásom, hogy faggassak, de levelet Laci nekem vagy nem írt, vagy talán egy irigy lélek megsemmisítette őket. Esetleg nagy elfoglaltsága miatt nem jutott ideje rá, lehet az is, hogy arra várt, majd következő Bulgáriába érkezésekor élőszóban mondja el, ami a szívében volt. Erős cenzúra is éberkedett abban az időben, ez is igaz. De nem adatott meg a boldogság, hogy levelet őrizzek tőle. Kicsit szokatlan volt a mi barátságunk. Én »rabnak« éreztem magam a jelenlétében. Az ő bolgár szókincse még szegényes volt, sokat hát nem beszélgettünk amúgy sem hosszú találkozásainkon. Ahogy Szmirnenszki egy versében írja: »megyünk, hallgatunk, s hallgatunk megint«. Az idő is kevés volt, béklyózt bennünket az ő



Nagy László-emlékház, Smolyan, Bulgária, 1983 (Magántulajdon)

foglalkozásainak a szabott programja s az én egyetemi óráim, ezen túl hetente kétszer próbákra is jártam az egyetemi énekkarba. Szabadidőnket kulturális eseményekre kuporgattuk: színházra, balettelőadásokra, hangversenyekre. Máig elevenen bennem él egy magyar zongoraművész nő Liszt-estje. Utána már csak jóformán anynyi időnk maradt, hogy vagy ő kíséren engem

haza, vagy én őt. Csodálkozni fog bizonyára, hogy amikor egyszer így hazáig kísérem, bátorságot vett, és megcsókolt, s ez az egyetlen csók tőle, mely életem végéig drága emlékem marad. A mi kapcsolatunk plátói volt, bármennyire is furcsán hangzik ez a 20. században. Mint legfényesebb ünnepet vártam érkezéseit – ezek tavaszra, őszre estek, egy-két hónapra jött – s úgy elrepültek, oly gyorsan, mint a költöző madárkák.

Laci erős egyéniség volt. Szerencsétlen balesetének fájdalmait leküzdve minden iránt türelme volt. Egyetlen egyszer nem tudott csak uralkodni magán, Szűz Marinak mondott, s közölte, hogy »én nem vagyok olyan hideg ember«. Édes, drága Laci, nem tudta, milyen erkölcsi gátlásaim voltak! A kérdésére, hogy hozzámenne-e feleségül, a válaszom igenlő volt, azzal a feltétellel, hogy fejezzem be az egyetemet. Egyszer meg szeretne volna ismerni az édesanyámat, aki éppen a fivérem lakásában volt Szófiában. Taxit fogtunk, s odamentünk. Most is magam előtt látom, ahogy édesanyám szinte megnémultan megjelent a kis ház kapujában, s hívta be Lacit. Ő azonban nem akart bemenni, s ott álltunk csak kinn a csöndes estén a lépcsőkön. Édes-



anyám alig valamit tudott csak arról, hogy ismerem Lacit, zavarban volt a váratlan látogatástól, ő pedig a háziúr nagy szürke nyulát ölébe véve erős tenyerével gyöngéden simogatni kezdte az állatot. Nem igazán ment a beszélgetés, napi erről-arról esett csak szó, látnivaló volt, hogy Laci missziója kudarcot vallott. Inkább csak hallgatott. Nem mondta el, mért érezte szükségét ennek a hirtelen találkozásnak. Valószínűleg azért, hogy hagyományainkat tiszteletben tartva megkérje a kezem, de én nem kérdeztem, zárkóztam és szemérmes voltam. Mama nem először találkozott költővel, mert szülővárosa, Sztara Zagora a költők városaként híres hazámban. Itt született és élt a legjelesebb bolgár poéták közül például Nikolaj Liliev, Geo Milev, Kiril Hrisztov. De hogy külföldi költővel beszélgessem, ez szokatlan volt a számára. Így aztán hamarosan el is jöttünk tőle. Azon az estén Laci többet nekem nem is mondott. Mamát pedig meghatotta Laci állatok iránti gyermeki szeretete. Nem tudta, mi az oka a sántaságának. Hogy bicegését is az állatok, közelebbről a lovak iránti határtalan szeretete és kötődése okozta (s valószínűleg az orvosok mihasznasága). Úgy tudom tőle, anélkül, hogy faggattam volna (így maradt meg az emlékezetemben), hogy fiatal korában leesett egy zabolátlan csikóról Esterházy gróf lótelepén, ahol az apja dolgozott, s szerencsétlenségére egész életére sánta maradt. De ez a balsors legkevésbé sem bőszítette a világ ellen, még kevésbé az állatok, kivált a lovak ellen, amelyek iránt megőrizte nagy szeretetét.

Mekkora boldogság és büszkeség törtött el, amikor Lacit elsőként tüntették ki a Hriszto Botev-díjjal Botev verseinek sikeres tolmácsolásáért. Hogy a fordítás során meg tudta őrizni az eredeti ritmust és rímeket, ebben nagyon szerény részem nekem is van. Emlékszem, hogyan mutattam neki a túllfüggöny mozgatásával a „szellő lebbenését”, ezt a nagyon régi bolgár kifejezést.

Magyar barátaim ismertettek meg vele „brigadéros nyarunkon” a Lovacs-Trojan vasútvonal építésénél – ők már akkor Bulgáriában tanultak. Jó érzés volt, hogy egy élő költővel lehetek kapcsolatban, s végtelenül csodálkoztam, hogyan ír verseket éjnek évadján fölébredve, amit aztán később magam is megpróbáltam. Szemem előtt van ma is büszke tartású felemelt feje, nemes, tiszta homlokára mindig lelógott egy engedetlen szalmaszöke tincs. Őz-szelíd szeme békésen fogadta be a bennünket körülölelő világot,

Nagy László képeslapja a plovdivi vásárról, 1952 körül, guache (Magántulajdon)



*„Ébredt a város, tarka seregben
jött már a vidék csodalátására...”*

■ (Nagy László: *Levél a plovdivi vásárról*)

vaskemény marka botját szorította, reá támaszkodott, s rójuk csak rójuk a szófia utcákat. A Ruszki bulvárd sárga kőkockái bizonyára emlékeznek még kimért, lassú lépéseire. Költőinkről beszélgettünk, népdalainkról, gazdag folklórunkról, amelyből később szép fordításokat készített, s ez hozta meg számára aztán a Cirill és Metód díjat.

Szabad személyiség volt! Az életben semmi feltételeességet nem ismert el. Egyszerűen öltözött, ingben, nyakkendő nélkül járt, amiért meg is kapta a magáét az akkori nagykövettől (azt hiszem, Münich Ferenc volt), mert egy fogadáson is így jelent meg, s ezért azt mondták rá: anarchista.”

Marija Ucskova levele végén felhatalmazott, hogy soraival belátásom szerint bánjak. Megírta még magáról, hogy szanatóriumból fogalmazza válaszáat, beteg; megeshet, hogy hamarosan ő is mankóra kényszerül.

Lehet, hogy tévedek, de úgy tudom, hogy Marija Ucskova hajadon maradt.

*

Régi közlés ez, megbújt a szinte olvastalan budapesti Haemus (magyar-bolgár kétnyelvű negyedéves) több évtizeddel ezelőtti számában. Önök elé bocsátom. Ucskova a cikk megjelenése után öregek otthonában – meghalt.

II.

2004-ben Szófiában válogatásomban gazdagon illusztrált, CD-mellékletes gyönyörű kötet jelent meg: Nagy László – Szécsi Margit: *Juzsen obred (Szertatás délen)*. Benne többek között a két költő egymáshoz írt, egymás ihletésében fogant versei – bolgáruul. (Nagy Andrással most készítjük e téma teljességében a magyar kötetet.)

Ímhol a bolgár utószó egy-két bekezdése – magyarul.

„1949-ben Bulgáriába érkezik egy fiatal magyar poéta, még abban az esztendőben megjelenik első verseskönyve. Mintegy két évet marad Bulgáriában, megszereti az országot, kultúráját, az embereket. Fordítani kezd, 1953-ban kiadják első gyűjteményét, amelyet a bolgár népdaloknak és népballadáknek szentel. Életében közel 800 oldalnyi verset ültet át – albán, kínai, szláv, francia, spanyol, cigány stb. költészetet, a finnugor kis népek lírai gazdagságából szólaltat meg magyarul, és negyszáz oldalt a bolgár poézisből. Utána is vissza-visszajár az országra. Amikor 1976-ban megkapja a Nemzetközi Botev-díjat, beszédét e szavakkal fejezi be: »Önökhez érkeve hazajöttem.« 1952-ben feleségül veszi a finom hangú költőnőt, Szécsi Margitot. És ő is látogatja már a kies Bulgáriát, mely teljességgel megnyeri.



És születnek barátságok, költemények, dalok és képek. Megszületik a költő bolgár neve, mely az eredeti hangzashoz alig hasonlít, Bulgáriában már így tisztelik, hát maradjon. Seregnyi hozzá írt vers születik, a tudományos munkák róla több kötetet tesznek ki. Festmények készülnek, versei ihletésében képek. Szobrok, festők alkotásai népesítik be a szmoljani múzeumházat. Gyönyörű bolgár figyelem – újjászületés-kori ház a magyar költő tiszteletére, ki művészetének jeles részét szentelte az őt oly rabul ejtő bolgár lírának. [...]

Ezen utószavas oldalakon értékítéletek nem követik egymást. (Egyet jó tudni mégis: a *Menyegző*, melynek születési helye Neszebar, ez a poéma – magyar meghatározással »hosszú ének« – több magyar irodalomkritikus szerint a 20.

századi magyar irodalom legjelentősebb költeménye.) Nagy László verseinek többsége az interpretáció szempontjából újszerűségével igen nehéz. Örvénylően lefelé húznak, egekig emelnek viharzón. Mily gyöngéd leleményese a költő a szilaj szóösszetételeknek! És aprózó villámondattűzése? Kihívás az idegen nyelvű tolmácsoló számára. Elismerés illeti Nino Nikolovot, ki – önkorholás után – felül-emelkedett magán és magyar barátjának több versét újrarendelt, köztük a *Menyegzőt*. [...]

Nevena Sztefanova akkor utazik Magyarországra (»költő-csereprogram«), amikor Nagy László Bulgáriába érkezik. (A bolgár költőnő azonban nem tanul meg magyarul; fordít később a magyar poézisból, ám jobbára francia közvetítéssel. [...]) Sztefanova 2005 elején papírra

vetett visszaemlékezései tanúságtételként értelmezhetők. Ő is rajzol, 1952-ben lerajzolja »Lacit«.

A magyar költő először a képzőművészeti főiskolán tanul, egyetemre azután magyar szakon jár Budapesten. Rajzolt csak, rajzolt [...]. Nézzék csak meg a kis szerény deszkalapocskát. Arasznyi matéria – átszellemíti a szó művésze, a színek és vonalak mestere, ki lát és lelket lehel – kifejez, ábrázol. Nézzék meg a címlapot. »Költészet nélkül félszárnyú lenne az emberiség« – vallja a költő, és: megsimogatja az eget a legtrisztabb magasságban. Óvja a felesége, óvják a szavak, azok is, amelyeket önképére teremtett a bolgár poézisból, óvják őt a nagy emberzűrzavartól. A bolgár népköltészet nemesíti, új nyelv alkotására készíti, arra, hogy belemerüljön a magyar folkórkincsbe. [...]

Nevena Sztefanova A HALAK JEGYÉBEN

Laci vezetett be a magyar irodalomba, de csak majdnem egy évvel később, én azonban a megismerkedésünket 1948 nyarával kezdem, amikor a debreceni nyári egyetemre kaptam meghívást, s rövid ideig közben a Magyar Írószövetség adott szállást a Bajza utcában. [...] Reggel megyek ki az épületből, s látom, hogy egy padon elmélyülten egy fiú rajzol.

„Szakmai kíváncsiságból” közelebb mentem – frissen fejeztem be otthon a képzőművészeti főiskolát. A fiú észrevett és elmosolyodott. Épp akkor jött ki a házból Tardos úr, odalépett s összeismertetett bennünket. Lacit mint költőt s a képzőművészeti akadémia diákját mutatta be. Szóval „egy cipőben járunk”.

Egy év múlva mindketten lelkesen ismételtük, hogy milyen régi ismerősök vagyunk, mielőtt a kulturális csereprogram vonalán ő Bulgáriába indult, én pedig Magyarországra...

Nálam sokkal jobban megtanulta a nyelvet, mert nem volt mese, bolgárul kellett megszólalnia, nekem pedig eleinte segített a francia. Alig is fogom föl, hogyan sikerült így haladnia, de ott volt a kiváló tanár Zsana Nikolova. Laci a legbecesebb személyiségek között emlegette, akiket különösen nagyra értékelt. Nagy élvezettel tanult, és gyakran elejtette: „a szép bolgár lányoknak is megvolt ebben a szerepük”.

Kivételesen közvetlen, természetes volt szemben a kivagyí budapesti költőkkel, akik valahogy lenézték az ország több vidékéről érkezett új tehetségeket.

Egyszerűen populistáknak nevezték őket.

A következő években, ahogy az egyezmény keretében Budapestre jöttem, szállodákban, legtöbbször az Astoriában szállásoltak el. Laci mindig jött segíteni, legtöbbször Ady szó szerinti fordításában. Figyelmes és türelmes tanító volt. Ha nem értettem valamit, s ő nem találta meg a pontos szót, hogy megmagyarázza, rajzolni kezdett. Olykor úgy belefeledkezett e műveletbe, hogy elfelejtette, miért is fogott bele, s míg vártam, magam is rajzolni kezdtem. Különös rajzokat vetettünk papírra, megesett, hogy gyurmafigurákat ügyeskedtünk: emberállatokat, embermadarakat. Fölvetettük, hogy megalapítjuk a spontenaisták magyar-

bolgár iskoláját. Más alkalommal egymást rajzoltuk le. Különösen virtuóz módon rajzolt lovakat, szerette őket [...].

Egyik becses emlékem egy Astoria-beli számla, annak a hátoldalára is rajzolt egy paripát. Miközben azonban készült a rajz, Laci úgy döntött, hogy a jobb hátsó lába nem „meggyőző”, hát megjegyzés kíséretében hipp-hopp lerajzolta a lábat külön...

Múltak az évek... Nem emlékszem pontosan, mikor mutatta be fiatal feleségét, Szécsi Margitot, kiváló költőnő, szeme valószínűtlenül sugárzott. Egyszer magával hozta Szófiába, s megkért, vigyázzak rá, amíg ő ír. Lakásunk kis padlásszobájában azonban Margit nem írt, hanem rendre a Bibliát olvasta. Igyekeztem meggyőzni, hogy a Biblia egyszerűen egy gyönyörű ősi mese... Olyan fiatal, olyan törekeny, olyan érzékeny... Margit csak nézett rám, mintha maga a Sátán szólna hozzá. Bocsánatot kértem Lacitól, ő pedig elmagyarázta, ha maradhatna még, felesége biztosan elné, hogy „megkeresztelkedjem”.

Magyarországon gyakran találkozunk, különböző vallási nézeteink azonban nem árnyékolják be barátságunkat.

1957 őszén, épp egy évvel a forradalom után... kéthónapos nyelvfelfrissítésre érkeztem. A repülőtéren Laci és Margit várt. Gereblyés, a referens megkérdezte őket, készek-e engem fogadni. Beleegyeztek, de mindketten különösek voltak. A kocsi színterme meg se szólaltak. A megszagattott Üllői úton, a Múzeum körúton haladtunk, amikor megérkeztünk az Astoriához; annak idején oly fénylő kirakatablakai helyén – deszkalap. Mikor kiszálltunk, figyelmeztettek, hogy benn lehallgatnak, ezért a sarkon várnak, ha az elhelyezkedés után szeretnék kicsit sétálni velük. Annyira megdöbbenett látványuk, hogy hagytam, menjenek haza, s másnapra beszéltünk meg találkozózt messze a szállodától.

Margit nem jött el, Laci elmagyarázta, hogy egy éve már depresszióban van, s akkor összevissza történeteket kezdett mesélni... Zelk Zoltán a börtönben, Déry Tibor szintén... Most azért küzdenek, hogy kiharcolják szabadon bocsátásukat. Saját szemével látta, hogyan lóttak le egy szovjet tankból egy gyereket... Fiuk alig jött ki a stresszből... Az első találkozórol ismert Tardos Tibornak sikerült Franciaországba emigrálnia, ugyanúgy a „proletár” Kuczának is...